

КОГНИТИВНИ АСПЕКТ ОБРАЗОВАЊА ЗА ДЕМОКРАТИЈУ

*Миросава Ђуришић-Бојановић**

Институт за педагошка истраживања, Београд

Апстракт. Образовање за демократију од посебног је значаја за друштво које се демократизује. Рад се бави истраживањем когнитивног аспекта образовања за демократију, односно идентификовањем психолошких предиспозиција за прихватање плуралитета идеја, као централног индикатора демократског мишљења. Прихватање плуралитета идеја аутор дефинише као способност појединца да разматра различиту аргументацију унутар контроверзних тема, да прихвата постојање различитих идеја у расправи, као и различитих објашњења. Овај психолошки феномен интегрише одређене когнитивне, афективне и конативне карактеристике. Прихватање плуралитета идеја је основна претпоставка демократске комуникације, па према томе и услов стварања демократске климе у друштву. Разматран је појам »когнитивни стил« из угла различитих истраживачких традиција у покушају да се артикулише психолошки профил когнитивног стила, условно названог плуралистички, а који би омогућавао демократско функционисање појединца. Такође је разматрана веза начина мишљења, особина личности и когнитивног стила. Аутор закључује да има основа за претпоставку да је могуће подстицати развој плуралистичког когнитивног стила вежбањем прихватања плуралитета идеја кроз наставу што би значајно допринело ефективности образовања за демократију.

Кључне речи: образовање за демократију, когнитивни стил, прихватање плуралитета идеја.

Процес демократизације друштва обухвата процесе правне и економске реконструкције, с једне стране, и конституисање филозофско-етичких начела демократије, с друге. Друштво треба да обезбеди трансмисију демократских начела као система друштвених вредности. Од образовног система се очекује знатан удео у том процесу. Разлога за то има више, али размотрићемо оне који су најдиректније повезани са предметом овог рада, а то је образовање за демократију. Поменуто очекивање засновано је на следећим претпоставкама: (а) спремност појединца за прихватање демократских ставова, понашања и мишљења јесте битан елемент демократизације и (б) образовање поседује механизме којима то може да оствари.

* E-mail: mdjurisic@rcub.bg.ac.yu

Полазећи од наведених претпоставки, у већини савремених образовних система примењују се различити програми за подстицање критичког мишљења, развијање вештина ненасилне, толерантне комуникације, као дела образовања за демократију (Audigier, 2000; Birzea, 2000; Carey & Forester, 2000; Muscat, 2000). Али, питање њихових домета је спорно. Основно ограничење поменутих програма проистиче из занемаривања чињенице да се ученици разликују према психолошким предиспозицијама за прихватање или неприхватање демократских вредности. Питање је да ли се особе са предиспозицијама за прихватање антидемократских ставова заиста могу развити у особе које ће толерисати различитости? У домену педагошке праксе оно се може поставити нешто другачије: да ли се и на који начин ученици могу образовати за демократију а да то не буде у маниру нове идеологије?

Уколико се, на пример, у школи инсистира на усвајању вредности толеранције, што је незаобилазни циљ програма образовања за демократију, то може бити озбиљан извор фрустрација не само за ученике већ и за наставнике. С једне стране, за оне ученике и наставнике који психолошки нису предиспонирани за прихватање демократских вредности, а посебно када је реч о контроверзним темама, у односу на које одређене друштвене групе формирају пожељне ставове. Такве теме су, на пример, глобализација, генетски инжењеринг, хомосексуализам, људска права, смртна казна, расположивост светских ресурса.

Проблем би се могао поставити и на следећи начин: ако је плурализам, као коегзистенција различитих идеја и ставова, суштинско обележје демократије у друштву да ли је могуће одредити неку врсту персоналног корелата који би био средишна одредница демократског функционисања појединца? Плурализам у психологији односи се на когнитивно функционисање појединца. Спремност да толерише присуство више различитих идеја и несагласних ставова назвали смо *прихватање плуралитета идеја*. Сматрамо да прихватање плуралитета идеја представља основни услов и показатељ демократског мишљења и понашања појединца. Али, на који начин је могуће подстицати развој недогматског, флексибилног мишљења? Како оспособити ученике да прихвате разноврсност идеја о истом феномену, да прихвате и разумеју аргументацију супротних и са сопственим гледиштем несагласних ставова и да о различитим идејама расправљају са различитих становишта. Шансе за усвајање демократских вредности и начела увећавају се уколико се такав циљ остварује и на когнитивном и на нивоу понашања. Демократску вредност толерантности према

различитостима могуће је развијати тако што се ученици уче да уважавају чињенице, воде рачуна о изворима података, аргументују своје ставове, уважавају разумну аргументацију за другачија гледишта а истовремено се ти принципи практикују у школи.

Поменули смо неке од разлога због чега су за школску праксу која образује за демократију неопходна истраживања која се тичу карактеристика когнитивног стила демократске личности, односно когнитивног стила који омогућава демократско функционисање. Рад се бави идентификовањем психолошких предиспозиција за прихватање плуралитета идеја, као централног индикатора демократског мишљења. Прихватање плуралитета идеја је основна претпоставка демократске комуникације, па према томе и услов стварања демократске климе у друштву. Особа која не прихвата плуралитет идеја – истовремено постојање различитих идеја унутар контроверзних тема – не може прихватити ни демократски дијалог, ни демократску расправу. Основна идеја овога рада, заснована на резултатима истраживања ауторитарне и демократске личности, јесте да постоји значајна разлика у когнитивном стилу и начину мишљења особа предиспонираних за прихватање демократских, односно антидемократских ставова и понашања.

У домену образовања истраживане су релације између когнитивног стила ученика и наставника, однос наставних стратегија и метода према одређеним когнитивним стиловима и њихови ефекти на ученичко постигнуће у процесу усвајања знања. Међутим, недостају лонгитудинална истраживања која се тичу когнитивног аспекта образовања за демократију.

Појам »когнитивни стил« дефинише се у оквиру неколико различитих теоријских концепција. Оно што им је заједничко, јесте сагласност око чињенице да када је у питању когнитивни стил није реч о интелектуалним способностима, већ *карактеристичном* когнитивном функционисању појединца. *Когнитивни стил* се одређује као карактеристични стил или, пак, начин како појединац прилази решавању когнитивних задатака и како се понаша у таквим ситуацијама (Reber, 1987). Дакле, реч је о карактеристичном начину интелектуалног приступа, обраде и одговора на одређене когнитивне задатке. Стернберг и Григоренко (Sternberg & Grigorenko, 1995) доводе у везу способности, начин мишљења и когнитивни стил, дефинишући когнитивни стил као начин који појединац преферира у коришћењу и испољавању једне или више својих способности. Постојеће моделе и теорије когнитивних стилова сврставају у неколико карактеристичних традиција: на когницију,

на личност и на активност усмерену традицију. Направићемо кратак преглед основних постулата сваке од њих.

Когнитивни стил – на когницију усмерена традиција

На когницију усмерена традиција карактерише се неком врстом психометријске оријентације, где се когнитивни стил посматра као начин решавања проблема који се смешта у дихотомне димензије, те је у сагласности са логиком бинарне скале, где се одговори процењују у оквиру категорија тачно-нетачно. Виткинова теорија когнитивног стила зависност–независност од поља (Witkin, 1978), или Каганов рефлексивни-импулсивни стил (Kagan, 1976), биле би пример за то. Постоје конзистентне когнитивне структуре које су задужене за селекцију, организацију и процесирање информација.

Бихејвиористи одређују когнитивни стил као хипотетички конструкт који је развијен да би се разјаснио процес медијације (посредовања) између стимулуса и одговора појединца. Особа развија карактеристичан начин поимања и појмовне организације окружења; прецизније, когнитивни стил представља карактеристичан начин на који појединац појмовно организује стимулусе окружења и у складу с тим реагује на њих. Та појмовна концептуализација стварности служи и као својеврсни филтер који одређује релевантност стимулуса као и њихову значењску димензију. Бјери (према: Goldstein & Blackman, 1978) истиче да је трансформација информација базична претпоставка когнитивистичких теорија. Оне се баве структуром когнитивних процеса и њиховом карактеристичном организацијом, односно продуктима те организације; дакле, питање је: како се мисао уобличава у зависности од карактеристичне когнитивне структуре појединца. Садржај се односи пре на то која знања и које информације су појединцу доступне.

Једна од теорија когнитивног стила у оквиру когнитивистичке оријентације, која у највећој мери реферира са психолошким и педагошким питањима образовања за демократију, је теорија интегративне комплексности Ханта и Саливена (према: Goldstein & Blackman, 1978). Основна претпоставка теорије интегративне комплексности односи се на начин процесирања информација. Оно се одвија путем процеса диференцијације и интеграције. Диференцијација је процес идентификације стимулуса на одређеним димензијама, а интеграција способност коришћења сложених правила, когнитивних

схема и програма. Појединци се могу сврстати дуж континуума конкретно–апстрактно, у зависности од нивоа њихових способности диференцијације и интеграције информација. Когнитивни стил особе са ниском способношћу диференцијације и интеграције аутори називају конкретним, а когнитивни стил особе са високим поменутиим способностима, апстрактним. Аутори даље претпостављају да на сваком нивоу диференцијације постоје индивидуалне варијације у погледу нивоа способности интеграције. Поменути континуум, аутори су назвали интегративна, односно појмовна комплексност. Когнитивни стил назван »интегративна комплексност« теоријски се заснива на Левиновој теорији поља. Понашање појединца, према овом схватању, најбоље се може разумети као резултат интеракције његове способности диференцијације и интеграције и информативне комплексности средине у којој се налази. Како ће се перципирати стимулуси окружења одређено је структуром процеса диференцијације, пре свега на димензији конкретно–апстрактно. Особе код којих је доминантно конкретно мишљење карактерише ниска способност диференцијације и интеграције срединских информација. У свету око себе уочавају свега неколико димензија, а правила њиховог комбиновања су једноставна. Склоне су једноставним класификацијама информација у одређене категорије, као и претераним генерализацијама. Разлике међу стварима и појавама виде у црно-белим категоријама, склони екстремним и поларизованим ставовима, претераним генерализацијама, психолошки зависне од ауторитета, не толеришу двосмислености, реагују ригидним понашањем на низак ниво стреса, доживљавају слом под значајним стресом, не виде алтернативна решења проблема, ретко користе хипотетичке појмове, сиромашне у опису селф-концепта. Могућ је још један варијетет особа когнитивног стила где је доминантно конкретно мишљење. Особа је у стању да на различите начине опажа ситуацију и да закључује о исходима који следе. Фиксира се за решење ситуације које види као добро или прихватљиво и енергично га заступа, понекад упркос правилима или забранама и не прихвата могућност да разматра друге алтернативе.

Код особа са когнитивним стилем који карактерише виши ниво сложености и апстрактности у процесу диференцијације и интеграције одлучивање постаје сложеније и обично је отежано потребом особе да одмерава различите елементе ситуације и тражи компромисно решење. На овом нивоу апстрактности особа је способна да одмерава и пореди различите алтернативе; прави максимални увид у сложеност доступних

информација. Када је у питању процес одлучивања, њему претходи истовремено преиспитивање и поређење више алтернатива. Поседује високу толеранцију на стрес. Иако је оријентисана на окружење, и физичко и интерперсонално, више се ослања на сопствене процене. Коначно, особе које показују највиши ниво апстрактности показују и највише независности у суђењу, у смислу независности од утицаја окружења (Goldstein & Blackman, 1978).

Како ови аутори објашњавају настанак и природу интегративног когнитивног стила? Основна претпоставка заснива се на уверењу да се индивидуална способност процесирања и интерпретирања информација развија кроз одређене стадијуме. У одговарајућим срединским условима развој тече од конкретних до све апстрактнијих схема процесирања и коначно у адолесценцији се остварује интегративна комплексност. У току развојног напредовања од конкретних ка све апстрактнијим правилима, особа ствара нова правила диференцијације, интерпретације и интеграције опаженог. Промене процеса диференцијације, интерпретације и интеграције доводе до промена у реаговању и понашању појединца током развоја.

Когнитивни стил – на личност усмерена традиција

У оквиру традиције која повезује особине личности са когнитивним стилем размотрићемо неке од налаза у области психологије демократије и антидемократије. Студија берклијске групе, а посебно Френкел-Брунскикове, иницирала је већи број емпиријских истраживања која се тичу везе између ауторитарности, догматизма, ригидности и нетолерисања двосмислености, при чему се ригидност и нетолерисање двосмислености посматрају као карактеристике когнитивног стила, али пре свега су се односиле на перцептивни аспект наведених феномена. Френкел-Брунsvик (Adorno *et al.*, 1950) разматра нетолерисање двосмислености као генерализацију нетолерисања емоционалне амбиваленције особа са предрасудама. Нетолеранција особа с предрасудама је узрокована анксиозношћу која је последица потиснуте агресије према ауторитету. Брунsvикова поставља питање зашто се та нетолеранција шири изван социјалне и емоционалне области на перцептивну и когнитивну област? Она сматра да емоционална амбиваленција у сусрету са интелектуалним способностима има ефекат персоналне варијабле. Деца уче да редукују ту врсту анксиозности потискујући нека искуства у несвесно. Када се јед-

ном развију одређени ставови, они преузимају улогу филтера. Одржавају се ригидно, независно од нових чињеница. Ригидност се структурира као лична особина појединца, и рефлектује се и у начину мишљења и у начину понашања. Особа одбацује или потискује чињенице које су у несагласности са њеним системом уверења. Ригидност постаје очигледна када особа са предрасудама или ауторитарна особа, одбија да промени своје предрасуде када се суочи са информацијама или чињеницама које их јасно оповргавају. Особа са предрасудама проблем контрадикторних чињеница решава тако што их одбацује или потискује, дакле прибегава екстремним решењима. Једна од основних карактеристика когнитивног стила ауторитарних особа је мишљење у дихотомним категоријама, типа »или-или« а што се испољава у суђењу као искључивост.

Анализирајући карактеристике догматског мишљења, Рокич (Rokeach, 1960, 1970) издваја неколико централних: ригидан систем уверења, склоност екстремима и искључивости у суђењу и изолацију појмова унутар система уверења. У описима ауторитарног мишљења постоји сагласност више аутора око кључних карактеристика њиховог когнитивног функционисања. Иако се у литератури појмови ауторитарни, догматски и ригидан, често користе као синоними, сматрамо да има довољно налаза у прилог њиховог раздвајања и прилично јасног одређивања њихове међусобне релације. Ауторитарно мишљење је најшири појам и обухвата појам ригидности и догматизма. Ригидност је ужи појам и односи се на несклоност мењања ставова и уверења. Догматизам је нешто шири појам у односу на ригидност и тиче се ригидног прихватања одређене догме као затвореног система уверења. На основу досадашњих теоријских и емпиријских резултата истраживања у области психологије демократије и антидемократије, може се рећи да ауторитарни когнитивни стил карактерише: ригидност, догматизам, нетолерисање двосмислености, склоност категоризацијама, најчешће по дихотомном критеријуму (или-или), упрошћавање и поједностављивање, што резултира претераним генерализацијама, склоност конкретном више него апстрактном, пре парцијалном него холистичком знању (Adorno *et al.*, 1950; Martin & Westy, 1958; Lippitt & White, 1960; Rokeach, 1960; Goldstein & Blackman, 1978; Davies, 1998). Овај опис иде у прилог оправданости претпоставке да особе са ауторитарном структуром личности не прихватају плуралитет идеја. Оне теже упрошћеним, редукованим схемама објашњавања и верују да постоји само једна истина и један исправан

поглед на свет, при чему испољавају нетрпељивост и искључивост према свему што се у ту слику не уклапа, прибегавајући екстремним решењима потискивања или одбацивања.

Насупрот ауторитарном когнитивном стилу, когнитивни стил особа са предиспозицијама за демократско функционисање, дакле оних које прихватају плуралитет идеја, могао би да се опише на следећи начин: флексибилност мишљења, реалистична уопштавања, опажање специфичности феномена и особа, толерисање двосмислености, прихватање сложености појава, преиспитивање алтернатива и аргументације, склоност апстрактном мишљењу, тежња повезивању, насупрот распарчавања знања.

*Плуралистички когнитивни стил – на активност
усмерена традиција*

На активност усмерена традиција наглашава да појам стила представља посредника између разноврсних облика активности које су засноване на неким аспектима когниције и личности. Кејт Станович (Stanovich, 2001) издваја неколико нивоа анализе када је у питању когнитивно функционисање. Иако је, како каже, терминологија у овом подручју изузетно варијабилна, генерално посматрано, за разумевање људског понашања неопходно је узети у обзир три различита аспекта: биолошки, алгоритамски и рационални. Алгоритамски се односи на процесирање информација а рационални укључује циљеве и веровања која су у складу са циљевима и они су основа за бирање акција и одређено понашање у проблем ситуацијама. Иако је когнитивна психологија усмерена у највећој мери на алгоритамски аспект и ниво анализе, све већи број аутора инсистира на појму мисаоне диспозиције, односно когнитивног стила. Станович концептуализује когнитивни стил као стање вишег нивоа контроле који детерминира ка циљу усмерено понашање као и одабирање врсте знања које је релевантно за доношење одлуке. Варирање когнитивног стила указује, према овој ауторки, на разноврсност циљева и сазнајних вредности, као и на саморегулацију бројних прагматских и епистемичких тенденција.

У покушају да артикулишемо когнитивни стил који би представљао предиспозицију демократског понашања, дефинисали смо кључни услов таквог функционисања. Когнитивни стил који омогућава појединцу *прихватање плуралитета идеја* представља неопходан услов демократског мишљења које нужно укључује преиспитивање

алтернатива и аргументације чак и када су повезане са ставовима са којима се не слажемо. Дакле, покушали смо да одговоримо на питање шта би била основна или неопходна компетенција појединца у демократском, плуралистичком, контроверзном друштву. Или, која би била средишна психолошка одредница демократског функционисања појединца? Одговор на ово питање видимо у психолошком феномену који смо назвали »прихватање плуралитета идеја«.

Прихватање плуралитета идеја одредили смо као способност појединца да разматра различиту аргументацију унутар контроверзних тема, да прихвата постојање различитих идеја у расправи, као и различитих објашњења. Овај психолошки феномен интегрише одређене когнитивне, афективне и конативне карактеристике. Појам »прихватање плуралитета идеја« односи се, пре свега, на генерално прихватање разлика између људи и њихових уверења. То даље значи и дозвољавање могућности да и гледишта са којима се у начелу не слажемо, у неким својим аспектима могу бити прихватљива. Појам »прихватање плуралитета идеја«, у извесној мери, одговарао би опису демократске вредности отворености духа Липита и Вајта (Lippitt & White, 1960). Способност држања у свести две реалности, сопствене и саговорникове, као и преиспитивања аргументације за ставове са којима се не слажемо, одговарао би опису *когнитивног* аспекта појма »прихватање плуралитета идеја«. Реализам, као уважавање чињеница и демократска вредност, није могућ без отворености за различита гледишта, тврде Липит и Вајт. Когнитивни аспект прихватања плуралитета идеја односио би се на способност упоређивања различитих виђења реалности, ослањајући се на аргументе и чињенице које га подржавају, оспоравају или доводе у питање. Особе које прихватају плуралитет идеја уместо логике или-или, логике искључивости и црно-белог закључивања, пре користе логику и-и која се заснива на уверењу сапостојања различитих перспектива.

У *афективном* смислу, прихватање плуралитета идеја значи одсуство искључивости, нетрпеливости за несагласне ставове унутар контроверзних тема, односно одсуство нелагодности у сусрету са когнитивним конфликтом. Чињенице или уверења која су у сукобу са нашим гледиштем не доживљавају се као претња, напад на сопствену личност, већ изазов и позитивна интелектуална стимулација. Тако се о прихватању плуралитета идеја може говорити као толерисању несагласних ставова, а ситуација њиховог преиспитивања сматра се пожељном. Разматрање контроверзних тема представља добру прилику за налажење квалитетнијих решења проблема.

Конативни аспект психолошког појма »плурализам« испољава се у пожељности егзистирања различитости и несагласности у широком смислу. Особа отвореног духа неће испољавати нетрпељивост, искључивост и агресивност. Када је реч о уверењима која су несагласна или различита од сопствених, концентрише се на чињенице и аргументе. Никада сасвим не одбацује другачије ставове, већ је у стању да их дуже држи у свести, упоредо са сопственим и врши преиспитивање и једних и других. Сматра да је политички плурализам пожељан, има широка интересовања, отворена је за новине у различитим областима. Верује да је могуће сарађивати и дружити се са људима са којима није истомишљеник.

Наведени опис прихватања плуралитета идеја истовремено објашњава зашто верујемо да овај психолошки феномен представља централну варијаблу демократског функционисања појединца. Следеће питање могло би да се формулише на следећи начин: да ли одређени облик мишљења у већој мери подржава прихватање плуралитета идеја? Да ли конкретни, конвергентни, аналитички или апстрактни, дивергентни, холистички или, пак, интегративни начин мишљења подржава или омета прихватање плуралитета идеја.

Развој појединца, према Пијажеовој теорији развојних стадијума, описује се као процес који се одвија кроз фазе супституције и интеграције, од конкретног ка све апстрактнијем, при чему се сâм процес квалитативно мења. Развој мишљења у раним стадијумима иде од егоцентричног у правцу све веће објективности, реципрочности и релативности, што је основ социоцентричног мишљења у каснијим стадијумима (Пијаже, 1968). Резултати истраживања која се тичу развоја мишљења, а ослањају се на Пијажеову теорију, посебно су интересантни за предмет нашег разматрања. Тако, на пример, Колингс (Collings, 1994) показује како једанаестогодишњаци могу научно мислити, у терминима формалних операција, када се вежбају у идентификовању варијабли којима манипулишу. Могло би се закључити, са развојног становишта посматрано, да не постоје препреке за прихватање плуралитета идеја, када је у питању начин мишљења појединца. Прихватање плуралитета идеја укључује и аналитичко и дивергентно мишљење. Процесирање и преиспитивање различитих алтернатива и аргументације, као и способност стављања у позицију саговорника, односно покушај да се аргументи друге стране разумеју из позиције тог другог, а не сопствене, захтева коришћење оба начина мишљења. Новија истраживања (Sternberg & Grigorenko, 1995; Zhang, 2002) релација између облика

мишљења и когнитивних стилова потврђују да холистички и интегративни облик мишљења позитивно корелирају са креативним, флексибилним, апстрактним, сложеним, нетрадиционалним стилем решавања проблема, а аналитички са упрошћеним традиционалним, локалним, конкретним приступом. Брофи (Brophy, 2000–2001) истиче да су за ефикасно решавање проблема неопходни и дивергентни (холистички) и конвергентни (аналитички) облик мишљења и они се на различите начине комбинују код различитих особа. Брофи, такође, у својим истраживањима добија значајну позитивну везу између облика/начина начина мишљења и групе особина личности. Истраживања комплексног интегративног стила указују да ће особе, склоније апстрактном мишљењу, бити спремније да прихвате плуралитет идеја. Тај опис садржи и одређене персоналне карактеристике и у великој мери подржава нашу хипотезу о томе да препреке за прихватање плуралитета идеја могу да се траже у особинама личности.

У нашем истраживању изведеном 2002/3. године претпоставили смо да постоји група особина личности које подржавају прихватање плуралитета идеја, што су резултати истраживања потврдили. Те особине су снага ега, високо самовредновање, унутрашњи локус контроле и толерисање неизвесности (Ђуришић-Бојановић, 2005). Плуралистички когнитивни стил конституише се на претпоставци о вишезначности стварности. Испољава се у отворености и одсуству предрасуда у мисаоним процесима диференцијације и интеграције, у флексибилном апстрактном мишљењу, у »паралелном процесирању« информација и преиспитивању аргумената унутар контроверзних тема. Плуралистички стил би карактерисала ефикасност когнитивног функционисања и у ситуацији конфликтних идеја. Особе са плуралистичким когнитивним стилем немају изражену потребу за упрошћавањем проблема; у стању су да изнађу више аргумената за уверења супротна њиховим. Плуралистички когнитивни стил, ако бисмо га описали из позиције на когницију оријентисане традиције, у великој мери би одговарао оном који Харви и Шредер (према: Goldstein & Blackman, 1978) описују као развијен апстрактни систем интегративне комплексности. Харви емпиријски потврђује да испитаници склонији апстрактном мишљењу у већој мери толеришу неконзистентност ставова и конфликтне идеје, за разлику од конкретних који осећају нелагодност у ситуацији неконзистентних информација и покушавају да то реше користећи стереотипе. Доминантан је сложенији тип мишљења, апстрактан, флексибилан, холистички, дивергентан. Када

су у питању персоналне варијабле, особе које су снажног ега, високог самовредновања, унутрашњег локуса контроле, које толеришу неизвесност, нису ауторитарне нити склоне догматизму, имају велике шансе да развију плуралистички когнитивни стил.

Плуралистички когнитивни стил – импликације за школску праксу

Когнитивни стилови из све три традиције описују когнитивне стилове који су компатибилни, с једне стране, са демократским а с друге анти-демократским функционисањем. Нема довољно доказа о природи ове везе али се претпоставља да је узрочно-последична. Иако одређене предиспозиције у личности одређују когнитивни стил и доминантни тип мишљења, верујемо да у образовању постоји простор и за васпитни и за интелектуални подстицај. Већина истраживача слаже се да васпитни стил има одређене консеквенце и у интелектуалном домену. Постоје налази који указују да већина школских система фаворизује аналитичко, конкретно, конвергентно мишљење, али да је могуће одговарајућим инструкцијама у настави то променити. То би био, по нашем мишљењу, кључни допринос образовању ученика за демократију.

Вратимо се на почетно питање: да ли је могуће у школи развијати когнитивни стил који би био основа демократског функционисања? Постоје три доминантна става као одговор. Један од њих проистиче из ево-одбрамбене теорије по којој покушај замене конвенционалног учења, учењем које је засновано на принципу самоистраживања и суочавања са различитим приступима, представља претњу по себи (Leach, 1970; Greenstain, 1975). Други став проистиче из теорија социјалног учења према којима је развијањем одређеног васпитног стила могуће на посредан начин утицати и на развијање когнитивног стила (Goldstein & Blackman, 1978). Трећи став заснива се на теоријама когнитивног стила, пре свега на Стернберговој теорији менталног самоуправљања (Sternberg, 1988; Zhang, 2002). Могуће је »социјализовати« начин мишљења управо кроз наставни процес, увођењем различитих инструкција, подстицањем различитих типова мишљења и применом различитих система оцењивања. Зенгова, слично Брофију, тврди да школа треба да подстиче и аналитичко (конвергентно) и холистичко (дивергентно) мишљење. Поменули смо наше истраживање (Ђуришић-Бојановић, 2005) којим смо утврдили да је различит однос према прихватању плуралитета идеја условљен

особинама личности. Али, у том истраживању постоје подаци који говоре и у прилог срединских утицаја на прихватање, односно неприхватање плуралитета идеја. Има основа да се претпостави да би вежбање ученика у прихватању плуралитета идеја могло допринети и мењању особина слабог ега. Идеја о настави која се заснива на мулти-перспективности била би контекст за ефикасније социјализовање начина мишљења ученика.

Покушали смо да одредимо карактеристике когнитивног стила који би репрезентовао функционисање демократске личности. На тај начин улазимо у централно подручје образовања за демократију. Претпостављамо да би школа, подстицањем когнитивног стила демократске личности, увећала могућност да обезбеди значајније ефекте у образовању за демократију. Верујемо да би вежбање у прихватању плуралитета идеја допринело прихватању и других демократских вредности као и стицању вештина одношења и комуникације у складу са демократским начелима, које ће истовремено доприносити развијању аутономије појединца. Тако би образовање за демократију добило свој аутентичан смисао.

Напомена. Чланак представља резултате рада на пројекту 1429 чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије (2002–2005).

Коришћена литература

- Adorno, T.W., E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson & R. Sanford (1950): *The authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
- Audigier, F. (2000): Basic concepts and core competencies for education for democratic citizenship, *Project on »Education for democratic citizenship«*. Strasbourg: Council of Europe.
- Birzea, C. (2000): A lifelong learning perspective, *Project on »Education for democratic citizenship«*. Strasbourg: Council of Europe.
- Brophy R.D. (2000–2001): Comparing the attributes, activities and performance of divergent, convergent and combination thinkers, *Creativity Research Journal*, Vol. 13, No. 3–4, 439–445.
- Carey, L. & K. Forrester (2000): Sites of citizenships: empowerment, participation and partnerships, *Project on »Education for democratic citizenship«*. Strasbourg: Council of Europe.
- Collings, J.N. (1994): Some fundamental questions about scientific thinking, *Research in Science & Technological Education*, Vol. 12, No. 2, 161–174.
- Davies, M.F. (1998): Dogmatism and belief formation: output interference in the processing of supporting and contradictory cognitions, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 75, No. 2, 456–466.

- Goldstein, K.M. & S. Blackman (1978): *Cognitive style: five approaches and relevant research*. New York: John Wiley & Sons.
- Greenstein, F. (1975): *Personality and politics*. New York: Norton.
- Kagan, J. (1976): Developmental studies in reflections and analysis; in P.B. Warr (ed.): *Thought and personality*. Baltimore: Penguin Books.
- Leach, J. (1970): A critical study of the literature concerning rigidity; in P.B. Warr (ed.): *Thought and personality*. Baltimore: Penguin Books.
- Lippitt, R. & R.K. White (1960): *Democracy and autocracy*. New York: Harper.
- Martin, J.G. & F.R. Westy (1959): The tolerant personality, *American Sociological Review*, Vol. 24, 521–528.
- Muscat, L. (2000): Democracy in, for and through school, *Project on »Education for democratic citizenship«*. Strasbourg: Council of Europe.
- Reber, A. (1987): *Dictionary of psychology*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Rokeach, M. (1960): *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Rokeach, M. (1970): The nature and meaning of dogmatism; in P.B. Warr (ed.): *Thought and personality*. Baltimore: Penguin Books.
- Stanovich, E.K. (2001): The rationality of educating for wisdom, *Educational Psychologist*, Vol. 36, No. 4, 247–251.
- Sternberg, R.J. (1988): Mental self-government: a theory of intellectual styles and their development, *Human Development*, Vol. 31, 197–224.
- Sternberg, R.J. & E.L. Grigorenko (1995): Styles of thinking in the school, *European Journal for High Ability*, Vol. 6, 201–219.
- Ђуришић-Бојановић, M. (2005): Problemi obrazovanja za demokratiju i psihološke predispozicije, *Pedagogija*, br. 2, 234–247.
- Pijaže, Ž. (1968): *Psihologija inteligencije*. Beograd: Nolit.
- Witkin, H. (1978): *Cognitive styles in personal and cultural adaptation*. Washington: Clark University Press.
- Zhang, L.F. (2002): Thinking styles: their relationships with modes of thinking and academic performance, *Educational Psychology*, Vol. 22, No. 3, 331–345.

Примљено 6.10.2005; ревидирана верзија 31.10.2005.

Mirosava Đurišić-Bojanović
COGNITIVE ASPECT OF EDUCATION FOR DEMOCRACY
Abstract

Education for democracy is of particular importance for a society undergoing democratization. The paper investigates a cognitive aspect of education for democracy, and identifies psychological predispositions for the acceptance of plurality of ideas as a central indicator of democratic thinking. The acceptance of plurality is defined as the ability of an individual to consider different arguments in controversial topics, to accept the existence of different ideas in a discussion as well as different explanations. This psychological phenomenon integrates certain cognitive, affective and conative characteristics. The acceptance of plurality of ideas is a fundamental prerequisite for democratic communication, therefore a prerequisite for the creation of democratic climate in a society. The concept of cognitive style has been examined from the perspective of different research traditions in an attempt to identify a psychological profile of cognitive style, provisionally named pluralist profile, which would help an individual behave democratically. The paper also studies the connection between the manner of thinking, personality characteristics and cognitive style. It is the author's conclusion that it is reasonable to assume that there are ways to encourage the development of pluralistic cognitive style by practicing the acceptance of different ideas through teaching process which would significantly improve the effectiveness of education for democracy.

Key words: education for democracy, cognitive style, acknowledgement of plurality of ideas.

Миросава Џјуришич-Боянович
КОГНИТИВНИЙ АСПЕКТ ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ДЕМОКРАТИИ
Резюме

Образование для демократии имеет важную роль в демократизирующемся обществе. В предлагаемой работе исследуется когнитивный аспект образования для демократии, т. е. выявляются психологические предпосылки для принятия плюрализма идей как центрального индикатора демократического мышления. Принятие плюрализма идей автором определяется как способность индивида рассматривать разнородную аргументацию в рамках контроверзных тем, принимать наличие различных идей в обсуждении тем и разного рода объяснений. Данный психологический феномен интегрирует определенные когнитивные, аффективные и конативные характеристики. Принятие плюрализма идей является основной предпосылкой демократического общения и соответственно необходимым условием создания демократического климата в обществе. Автор рассматривает понятие когнитивного стиля с точки зрения разных исследовательских традиций в попытке артикулировать психологический профиль когнитивного стиля, условно названного плюралистическим, который способен обеспечить демократическое функционирование индивида. Также рассмотрена связь между способом мышления, свойствами личности и особенностями когнитивного стиля. В заключении выдвигается предположение о том, что возможно поощрять развитие плюралистического когнитивного стиля упражнениями, направленными на принятие плюрализма идей в обучении, что может в значительной мере содействовать эффективности образования для демократии.

Ключевые слова: образование для демократии, когнитивный стиль, принятие плюрализма идей.